

УДК 341.[412+342.724] : 323.15

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.89.4.37>

МІЖНАРОДНІ ТА ВНУТРІШНЬОДЕРЖАВНІ ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ЗАХИСТУ МЕНШИН

Шамсан Р.Т.,
доктор юридичних наук,
член Української Асоціації Міжнародного Права
ORCID: 0009-0006-0206-9636
e-mail: reyadtaha@yahoo.com

Шамсан Р.Т. Міжнародні та внутрішньодержавні правові проблеми захисту меншин.

Захист меншин є одним із головних і найважливіших питань усієї світової спільноти. Через низку причин, у тому числі внаслідок історичних подій чи певних ситуацій, кожна людина може виявитися представником меншини. Часто меншини стикаються з численними формами дискримінації, яка стає причиною маргіналізації, насильства та ізоляції. Прагнення цих соціальних груп, які не належать до домінуючої частини населення зберегти свої культурні, релігійні чи етнічні особливості, виникло одночасно з виникненням національних держав. Проблеми меншин, від визначення поняття до встановлення прав їх індивіда та створення механізмів захисту і реалізації цих прав, відносяться до фундаментальних, важливих та гострих проблем прав людини, які мають не лише правову, політичну, а й важливу гуманітарну природу, які міжнародне співтовариство намагається вирішити протягом багатьох років. У цій статті аналізуються всі ці аспекти, викладається суть проблеми, наголошується, що питання захисту меншин спочатку прийняло релігійний та політичний вимір у результаті руйнівних війн у Європі між католиками та протестантами. Потім воно швидко придбало етнічний, національний та мовний вимір, а також юридичні та правові політичні рамки з ухваленням низки міжнародних угод про права меншин та їх захист, особливо після створення Ліги Націй та ООН. У статті пояснюються головні причини відсутності єдиного загальноновизнаного визначення поняття меншини, і вказується, що в документах ООН найчастіше використовується підрозділ меншин на національні, етнічні, релігійні, культурні та мовні групи, які в юридичному розумінні є рівнозначними явищами і ведуть до утворення понять одного правового порядку. У статті з'ясовується, що без необхідних заходів та гарантій держав - захист самобутності меншин неможливий. Стаття також описує внутрішньодержавне законодавство України у галузі захисту прав меншин та висвітлює деякі науково обґрунтовані пропозиції. Теоретичні узагальнення та висновки цієї статті можуть бути корисними при розробці законодавства про меншини, у навчальному процесі з «Міжнародне право прав людини та конституційне право» та при підвищенні кваліфікації державних службовців.

Ключові слова: права меншин, права людини, міжнародне та внутрішньодержавне право.

Shamsan R.T. International and national legal issues of minority protection.

Protection of minorities is one of the main and most important issues of the entire world community. For a number of reasons, including as a result of historical events or certain situations, each person may be a representative of a minority. Minorities often face multiple forms of discrimination, which causes marginalization, violence and isolation. The desire of these social groups that do not belong to the dominant part of the population to preserve their cultural, religious or ethnic characteristics arose simultaneously with the emergence of nation states. The problems of minorities, from the definition of the concept to the establishment of the rights of their individual and the creation of mechanisms for the protection and implementation of these rights, are fundamental, important and pressing problems of human rights, which have not only a legal, political, but also an important humanitarian nature, which the international community has been trying to resolve for many years. This article analyzes all these aspects, outlines the essence of the problem, and notes that the issue of protecting minorities initially took on a religious and political dimension as a result of the devastating wars in Europe between

Catholics and Protestants. Then it quickly acquired an ethnic, national and linguistic dimension, as well as a legal and legal political framework with the adoption of a number of international agreements on minority rights and their protection, especially after the establishment of the League of Nations and the UN. The article explains the main reasons for the lack of a single, generally accepted definition of the concept of a minority, and points out that UN documents most often use the division of minorities into national, ethnic, religious, cultural and linguistic groups, which in the legal sense are equivalent phenomena and lead to the formation of concepts of the same legal order. The article finds out that without the necessary measures and guarantees of states, the protection of the identity of minorities is impossible. The article also describes the domestic legislation of Ukraine in the field of minority rights protection and some scientifically based proposals. The theoretical generalizations and conclusions of this article may be useful in the development of legislation on minorities, in the educational process on «International Human Rights Law and Constitutional Law» and in improving the qualifications of civil servants.

Key words: minority rights, human rights, international and national law.

Мета дослідження: спробувати з'ясувати проблему меншин у всіх їх вимірах, визначити міжнародно-правовий статус меншин і виділити права меншин як таких від прав інших вразливих соціальних груп.

Постановка проблеми. Права меншин - одна з актуальних проблем сучасності. Зростання її значення, як у міжнародному, і на внутрішньодержавному рівнях залежить від того, що проблеми меншин виникають у багатьох державах і, зазвичай, носять одночасно внутрішньодержавний і міждержавний характер. Крім того, проблема міжнаціональних відносин не тільки породжує ксенофобію - неприязнь до інших народів, а й укриває різке посилення етнічної, расової чи релігійної напруженості. Це загрожує економічній, соціальній та політичній стабільності держав, їхній територіальній цілісності, що в сукупності негативно відображається на відносинах між державами, і веде до загрози міжнародного миру та безпеки, особливо в сучасних умовах, коли світ став взаємозалежним у всіх відносинах більш ніж будь-коли. У той же час, повага до прав меншин і забезпечення їхньої участі в житті суспільства є важливим компонентом розвитку держав, а також важливим фактором у міжнародному співробітництві.

Захист прав меншин став особливо життєво важливим для тих держав, перед якими стоять вирішення значних політичних та правових завдань щодо забезпечення прав і свобод людини, створення демократичних правових держав, зміцнення безпеки, захисту геополітичних і геоекономічних інтересів та інтеграції у світову спільноту на рівноправних умовах.

Питання меншин є дуже актуальним і для України, на території якої за переписом 2001 року проживає 10,9 млн. (22,2% від загальної кількості населення) представників 130-х національностей. Тому забезпечення прав меншин є однією із основ національної єдності та громадянської згоди в українському суспільстві. Крім того, багато мільйонів громадян України проживають за межами країни.

Сьогодні в Україні триває процес удосконалення законодавства, спрямованого на покращення становища національних меншин. Для України реформування законодавства про національні меншини України є однією з умов надання Україні статусу кандидата на вступ до ЄС. Поряд із цим, для України вироблення власної концепції національної політики має не лише теоретичне, а й практичне значення.

Методологія дослідження ґрунтується на міжнародно-правовому, порівняльно-правовому, історичному, формально-логічному, системно-структурному, соціологічному методах.

Стан опрацювання проблематики. Наукова новизна теми статті полягає в тому, що система захисту прав меншин у міжнародному праві постійно розвивається та вдосконалюється, а це потребує відповідних наукових досліджень. Більше того, міжнародно-правове регулювання статусу меншин залишається переважно рамковим. Серйозною проблемою як для міжнародного, так і для національного права залишається невирішене до кінця питання про співвідношення колективних прав меншин та індивідуальних прав осіб, що належать меншинам, не вироблено єдиної концепції захисту меншин, не виділено універсальні міжнародні стандарти щодо практики держав у взаємовідносинах з меншинами та міжнародно-правові засоби забезпечення цих прав. До того ж питання про зв'язки держави походження з етнічними, культурними, релігійними або мовними меншинами, що проживають на території інших держав, стало набувати актуальності особливо

після Копенгагенської конференції з людського виміру НБСЄ в 1990 р. Це питання в юридичній науці все ще не отримало достатньої розробки. У міжнародному праві також немає жодних підстав для визнання особливих прав держави походження щодо захисту родинних меншин на території інших держав. І до теперішнього часу проблема визначення поняття «меншина» продовжує залишатися дискусійною не тільки в політичній, а й у науковій сфері.

У світовій юридичній науці незважаючи на давність проблеми меншин, інтерес до них став виявлятися лише з початку 20 століття. Це було пов'язано насамперед із невдалими спробами великих держав досягти максимальної безпеки на європейських просторах за допомогою утворення етнічно гомогенних держав, які супроводжувалися масовими депортаціями, які не перетворили їхні політичні режими на більш демократичні, а міждержавні відносини не стали стабільнішими та стійкішими. Найбільш активно дана проблематика розроблялася після Народи безпеки та співробітництва в Європі (1975 р.), коли міжнародне співтовариство усвідомило необхідність поваги та захисту самобутності меншин як фактора підтримки миру та стабільності. Підвищений інтерес спостерігається після прийняття Документа Копенгагенської зустрічі Конференції з людського виміру 1990 року та прийняття Декларації ООН «Про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин» 1992 року, а також у зв'язку з розпадом Югославії та внутрішніми конфліктами в інших етнонаціональних державах наприкінці минулого століття.

У юридичній науці України загальні теоретичні питання меншин та їх різновидів недостатньо досліджені, є лише невелика кількість наукових досліджень, присвячених тим чи іншим аспектам конституційно-правового статусу національних меншин. Проблеми меншин переважно обговорювалися з філософської, соціологічної, етнографічної політологічної точок зору, такими авторами як М. Вівчарик, В. Котигоренко, Л. Лойко, М. Михальченко, Г. Перепелиця, С. Римаренко, Ф. Рудич, М. Степіко, М. Шуль. Проблема захисту прав національних меншин в українському законодавстві досліджувалась головним чином у роботах М. Вівчарик, В. Котигоренко, Л. Лойко, М. Михальченко, П. Надольний, О. Нельга, Г. Перепелиця, С. Римаренко, Ф. Рудич, Л. Рябошапко.

Однак, незважаючи на відносно пізній період наукових досліджень, у міжнародній практиці проблемам меншин приділялася постійна увага з давніх часів [1]. Вже в середньовіччя вони стають предметом європейської політики, результатом чого було укладання низки міжнародних договорів. Однією з перших таких міждержавних угод був Вестфальський мирний договір 1648 року, яким німецький імператор під тиском Франції та Швеції зобов'язався надати свободу віросповідання усім жителям Німеччини.

Наступні етапи спроби захисту меншин було здійснено вже у XVI ст., коли було укладено польсько-шведський Олівський договір (1660 р.), який гарантував права римських католиків у Лівонії, франко-голландський Рисвікський договір (1697 р.) тощо. Проте на той час проблема меншин і тим більше їхнього захисту в міжнародно-правовому плані ще не стояла. Скоріше йшлося про статус окремих груп підданих однієї чи обох держав договору, тобто про обсяг цивільних прав. Міжнародні договори на той час стосувалися переважно релігійних меншин і обумовлювали декларацію про свободу віросповідання, причому з упором на необхідність виявляти толерантність, а не висувати права» [2, с. 7].

У ході історичного розвитку виразно проявляється тенденція поряд із захистом релігійних меншин у міжнародних угодах закріплювати політичні та громадянські права національних меншин. Такою міжнародною угодою став Генеральний Акт Віденського конгресу 1815 року.

Наприкінці XIX ст. і на початку XX століття у світі почало формуватися усвідомлення того, що в різних державах проживає значна кількість груп людей з властивими їм мовними, релігійними, етнічними особливостями, які прагнуть їх зберегти, і тому потребують спеціального юридичного захисту. Це було особливо пов'язане з розпадом чотирьох багатонаціональних імперій (російської, австро-угорської, німецької, османської), що сприяло появі низки нових держав, а встановлені між ними кордони не відповідали етнічному географічному простору. Отже, перед новоствореними державами постала проблема національних меншин, яка перетворилася на один із головних дестабілізуювальних факторів як усередині країн, так і в міждержавних відносинах. З метою регулювання цього питання було створено механізм захисту меншин під егідою Ліги націй у вигляді сукупності міжнародних актів, які торкалися положень меншин, які проживали на території новостворених або переможених держав, але не мали універсального характеру. Ці акти мали спільні положення щодо розуміння меншини як громадян лише даної держави та гарантії

юридичної рівності меншин з іншими громадянами держави та збереження і захист колективних прав меншин у державах їх проживання, де вони є громадянами даної держави.

З другої половини XX століття питанню юридичного захисту прав меншин стали приділяти увагу в рамках ООН, і на регіональному рівні, насамперед, у Європі та в окремих державах.

У Статуті ООН закладено основи співробітництва держав у різних галузях, включаючи запобігання дискримінації та захисту меншин. У преамбулі до Статуту ООН наголошується на «рівності прав великих і малих націй».

При розробці Статуту ООН багато держав-учасниць висловлювалися на користь розгляду проблем захисту меншин у контексті гарантій та захисту прав осіб, що належать до меншин, тобто у контексті загальних проблем захисту прав людини. У статті 27 Пакту про громадянські та політичні права підкреслюється: «У тих країнах, де існують етнічні, релігійні та мовні меншини, особам, що належать до таких меншин, не може бути відмовлено спільно з іншими членами тієї ж групи користуватися своєю культурою, сповідувати свою релігію та виконувати її обряди, а також користуватися рідною мовою».

У 1992 році було прийнято «Декларацію ООН про права меншин» (перший і єдиний документ ООН, повністю присвячений особливим правам меншин), у статті 1 якої йдеться про меншини як про самотні національні або етнічні, культурні, релігійні та мовні групи, і передбачено обов'язок держав охороняти їхнє існування.

Правове становище меншин у міжнародному праві визначається також у інших міжнародних договорах з прав людини, де торкаються питання щодо національних, етнічних, расових чи релігійних груп, а у деяких обговорюються особливі права осіб, які належать до меншин. До таких договорів відносяться: «Конвенція про попередження злочину геноциду і покарання за нього» (ст. 2), «Конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації» 1965 р., (ст. 2 і 4), «Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права» (ст. 27), «Конвенція про права дитини» 1989 р. (ст. 30), «Конвенція ЮНЕСКО про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти» 1960 р., (ст. 5), «Декларація ЮНЕСКО про расу та расові передсуди» 1978 р.

Також важливе значення мають такі конвенції як «Декларація про ліквідацію всіх форм нетерпимості та дискримінації на основі релігії чи переконань» 1981 р., «Декларація про право на розвиток» 1986 р., «Віденська декларація та Програма дій» 1993 р.

Серед міжнародних правових актів регіонального характеру необхідно відзначити європейську «Конвенцію про захист прав людини та основних свобод» 1950 р., «Заключний акт наради з безпеки та співробітництва в Європі» 1975 р., «Підсумковий документ Віденської зустрічі 1986 року представників держав – учасниць НБСЄ» 1989 р., «Паризьку хартію для нової Європи» 1990 р., «Європейську хартію регіональних мов або мов меншин» 1992 р., «Рамкову конвенцію про захист національних меншин» 1995 р., «Американську конвенцію про права людини» 1969 р., «Африканську хартію прав людини та народів» 1981 р.

Виклад основного матеріалу. Проблема міжнародно-правового захисту меншин, які проживають фактично у всіх державах світу, викликає практичний інтерес усіх держав і всього міжнародного співтовариства. Меншини нерідко піддаються дискримінації, маргіналізовані соціальними, економічними, політичними та культурними проектами, і не мають доступу до політичної влади, а також часто виявляються позбавлені можливості висловлювати свою ідентичність [3]. Власне, головна проблема, з якою стикаються різні меншини, це питання їх інтеграції у суспільство, в якому вони проживають, а також нерівності між представниками меншини та іншою частиною суспільства, а це ставить їх у стан постійних страждань, що призводить до виникнення інших проблем, таких як проблема дискримінації та нетерпимості. Нерівність між представниками меншин і членами більшості збільшує ступінь сегрегації та дискримінації, внаслідок чого це переходить із соціальної до політичної сфери. Коли меншини усвідомлюють економічну/соціальну нерівність, відчують несправедливість та ізоляцію, а при примусовій асиміляції зазнають втрати ідентичності. Через нерівність справедливості вони вдаються до актів насильства, що дестабілізує політичну стабільність [4, с. 12-23]. Насправді порушення прав меншин нерідко призводять до появи сепаратистських настроїв, прагнення до відділення. У преамбулі Конвенції Ради Європи «Про захист національних меншин», яка була прийнята 1 лютого 1995 року і набула чинності 1 лютого 1998 року, йдеться про те, що «Потрясіння, що мали місце в європейській історії, продемонстрували, що захист національних меншин необхідний для стабільності, демократичної безпеки та миру». Саме тому розвиток багатонаціональних держав, забезпечення їхньої націо-

нальної безпеки та збереження територіальної цілісності стає можливим лише в умовах міжнародного миру та громадянської згоди. А захист прав індивідів, що належать до національних, культурних, релігійних та мовних меншин, сприяють політичній та соціальній стабільності держав, у яких вони проживають.

Однак, незважаючи на світове значення регулювання цієї проблеми, ще не сформульовано узгодженого на міжнародному рівні визначення того, які групи є меншинами. Немає єдиного підходу до визначення поняття «меншина» і у законодавчих актах держав, що стосуються цієї проблеми. Головна проблема тут полягає в тому, що дуже важко поєднати в одному всеохоплювальному визначенні ознаки всіх меншин світу, які потребують особливого захисту. Питання меншин і теми, що стикаються з ними, складні. У Резолюції 17С (III), 1948 року Генеральна Асамблея ООН заявила, що «важко прийняти одноманітне вирішення цього складного і вимагаючого обережного до себе ставлення питання, яке у кожній державі, де воно виникає, має свої особливі аспекти» [5]. У той же час, Комісія ООН з прав людини (нині РПЛ – Рада ООН з прав людини) вважала, що пошук універсального визначення терміна «меншина» не є першорядним завданням.

У доктрині міжнародного права було зроблено спроби науково-правового осмислення змісту поняття «меншина» упродовж тривалого часу [6; 7; 8; 9; 10]. На думку більшості вчених, визначення меншини має включати об'єктивні фактори (такі як мова, раса та релігія) та суб'єктивні фактори (такі як почуття, чи визнання індивідами своєї приналежності до меншини). Проте виробити загальноузгоджене визначення серед учених досі не вдалося через:

- різноманітності реальних груп, до яких додається цей термін;
- обставини, що призвели до появи меншин у різних державах;
- ситуації, в яких живуть меншини;
- відсутність стабільності в умовах меншин;
- зміну їх положення від однієї держави до іншої, з географічних, економічних, політичних та соціальних міркувань;
- різноманітність позицій урядів, політиків, представників груп, які визначаються як «меншини» і т.д.

Більше того, незважаючи на те, що значна кількість багатонаціональних, поліетнічних держав індивідуально визнають деякі групи меншин на підставі певних релігійних, мовних, культурних, етнічних та національних характеристик, є чимало держав, які взагалі не погоджуються застосовувати поняття «меншина» до своїх громадян.

Стосовно офіційних документів під терміном «меншина», як він використовується в системі Організації Об'єднаних Націй, зазвичай розуміються національні чи етнічні, релігійні та мовні меншини [11]. У рамках Підкомісії ООН із запобігання дискримінації та захисту меншин вироблено характеристики національних меншин, що підпадають під міжнародний захист. Це такі національні групи, які не займають «панівного» або «домінуючого» положення, члени яких є громадянами цієї країни, мають національні, етнічні, мовні відмінності від характеристик основної частини населення і виявляють почуття солідарності з метою збереження цих відмінностей [12].

Щодо конкретних універсальних стандартів права меншин, то вони закріплені в рамках міжнародних прав людини, які є загальними і повинні застосовуватися однаково до всіх, хто б не входив до категорії прав людини [13]. Отже, всередині держави проблема меншин завжди безпосередньо пов'язана із питаннями захисту прав людини.

Внаслідок цього представники меншин мають усі права людини на рівних умовах з іншими членами суспільства, без дискримінації. Групи меншин та їхні окремі представники також мають додаткові права людини, безпосередньо пов'язані з їхнім статусом меншини, включаючи право на збереження та користування своєю культурою, релігією та мовою. У цьому випадку не слід відокремлювати права меншин від прав людини, оскільки це призведе до подвійних стандартів, коли міжнародне співтовариство неоднаково реагує на факти одиничного та масового порушення прав людини. Тим не менш і на думку багатьох юристів, рівність у цих правах де Юре не веде до рівності де Факто в становищі меншини та більшості. Оскільки, коли меншість існує в інонаціональному та інокультурному оточенні, може скластися ситуація, що створює загрозу реалізації прав осіб, що належать до меншини. Меншини вразливі, їм доведеться зіткнутися з небезпекою того, що більшість може маніпулювати політичною владою і використовуватиме державні механізми для придушення релігійних та культурних інституцій, що зрештою змусить їх відмовитися від своєї ідентичності. Тому права меншин повинні забезпечуватися додатковими гарантіями не

лише на міжнародному рівні, а й у рамках окремої держави, дозволяючи меншинам зберігати та розвивати свою самобутність, ідентичність, особливості та традиції, якщо вони прагнуть цього.

У зв'язку з цим у статті 3(2) «Рамкової конвенції» зазначено, що права меншин здійснюються «індивідуально, а також спільно з іншими особами». Справа в тому, що ряд прав мають сенс лише при їх здійсненні спільно. Тому права меншин мають індивідуальний, соціальний та колективний виміри [14, с. 121].

Таким чином, особливі права меншин - це необхідні заходи для захисту меншин в умовах нерівного становища для того, щоб наблизити їх до становища більшості населення держави, а не як додаткові привілеї, які ставлять меншини на більш вигідне становище порівняно з рештою населення. До того ж, питання про колективні права меншин зазвичай розглядають у рамках норм міжнародного права про права народів, у рамках концепції «третього покоління» прав людини, яка стверджує, що індивідуальні права осіб, які належать меншинам, можуть здійснюватися лише колективно самими меншинами. Колективні права меншин у міжнародному праві спрямовані на збереження умов існування та розвитку меншини як групи. На думку Карела Васака (перший генсек Міжнародного інституту прав людини у Страсбурзі), засновника теорії «третього покоління прав людини», головні особливості колективних прав полягають у наступному:

- по-перше, їх реалізація потребує спільних дій не лише індивідів через їхню солідарність, а й держави, міжнародне співтовариство тощо;
- по-друге, окремо взята людина бере участь у реалізації цих прав не просто як індивід, а через приналежність до етнічної спільності.

Особливі права меншин, передбачені міжнародним правом людини досить великі і різноманітні, тому поділяються у міжнародних документах та юридичної науці дві групи:

- 1) права, які можуть бути забезпечені у межах загального режиму захисту правами людини;
- 2) права, що вимагають особливих гарантій, що застосовуються лише тоді, коли це необхідно для забезпечення етнічної, культурної, релігійної та мовної ідентичності меншини.

До колективних прав меншин зазвичай включаються:

- право на існування, у тому числі право на фізичне існування та право на повагу до своєї культурної самобутності, включаючи свободу від примусової асиміляції;
- заборона дискримінації осіб, представників національних та інших меншин;
- право на збереження та розвиток культурної самобутності і т.д.

У зв'язку з цим необхідно наголосити, що хоча в практиці ООН не прийнято проводити різницю між народом (незалежно від його чисельності) та меншиною, яка проживає на території держави, але право на самовизначення визнаються за народом, а не за меншиною [15].

Щодо національних меншин у міжнародному праві можна відзначити появу нового принципу, пов'язаного з правом меншин на внутрішнє самовизначення та автономію, що не ставить під загрозу суверенітет держави [16, с.473-474].

Тому в тих випадках, коли йдеться про ефективну участь, самоврядування та автономію, їх статус не пов'язується із правом народів на самовизначення. Крім того, самовизначення з точки зору багатьох авторів відноситься тільки до народів, що знаходяться під колоніальним або подібним до нього (іноземним) зовнішнім пануванням [17, с. 15–17; 18, с. 91–98]. Хоча на думку інших, воно поширюється і на народи, які живуть у незалежній, суверенній державі [19, с. 878]. Тобто, меншини як такі не визнаються суб'єктами міжнародного права, тоді як індивіди незалежно від їх приналежності до меншин - визнаються суб'єктами міжнародного права. Через це держава має право не допустити самоізоляцію меншин (сепаратистські тенденції) та побудову паралельних конкуруючих товариств на своїй території.

Через ці складні обставини пов'язані з проблемами меншин і через те, що немає загально-визнаного визначення поняття меншини, виникає необхідність відрізнити меншини як такі, від інших соціальних спільнот або вразливих груп, оскільки останні, хоча й потребують захисту, але мають інші спеціальні права. Виділення критеріїв меншин на думку багатьох фахівців необхідно по-перше, для встановлення, що являє собою та чи інша група населення, чи є вона народом, етносом, національною, релігійною, мовною, етнічною, расовою, культурною, політичною групою, корінним або нечисленним народом, біженцями, іноземцями, апатридами, які не є громадянами держави проживання. І по-друге – для правильного визначення їх правового статусу. Такі критерії, незважаючи на те, що деякі з них спричиняють суперечки, вже вироблені в міжнародній практиці.

Як основні критерії меншин Комісія ООН з прав людини (нині РПЛ) та більшість вчених зазвичай вказують на такі критерії або ознаки, які в своїй сукупності охоплюють всі різновиди меншин:

1. Кількісний критерій. Меншини, в кількісному відношенні безумовно, поступаються решті населення, тобто титульній нації. Однак можуть зустрітися ситуації, коли жодна із груп не становить більшості. Існують також випадки, коли більшість є настільки розосередженою, що вона виявляється нездатною відстоювати свої права в конкретному регіоні країни. Деякі групи можуть бути меншістю з погляду всього населення країни в цілому, однак бути більшістю в певних частинах країни і проводити там дискримінаційну політику. Хоча кількісна характеристика меншини не є визначальною для цього поняття, але вона має значення для реалізації прав меншини. Тобто меншинами повинні бути визнані всі групи, відмінні за своїми характеристиками, які не займають домінуючого положення незалежно від їх чисельності.

2. Не домінуюче становище. На думку ряду експертів, захист меншин виправданий лише тоді, коли вони не займають домінуючого становища, оскільки існують панівні меншини, які не потребують захисту. Більше того, іноді панівні меншини порушують принципи рівності та недискримінації (наприклад, у випадку з білою меншиною у Південній Африці).

3. Географічне положення. Цей критерій відноситься до території, який меншина займає у просторі держави, в якій вона проживає. У цьому контексті меншини поділяються так:

а) Концентрована меншина: це меншина, члени якої сконцентровані у певних районах на території держави, що надає цим частинам особливого характеру у зв'язку з особливостями цієї етнічної, мовної, релігійної чи іншої меншини.

б) Розповсюджені меншини: це меншини, присутні на території держави в різних місцях та кількостях.

в) Розсіяні меншини. Це меншини, розосереджені за низкою віддалених чи сусідніх країн. Таке може відбуватися з різних причин, наприклад - курдська меншина, яка була розсіяна Лозаннським договором та іншими міжнародними угодами, що наслідували за Першою світовою війною, та вірменська меншина, яка була розсіяна в результаті репресивної політики в імперії Османа.

4. Критерій відмінності. Меншини мають стійкі етнічні, релігійні або мовні характеристики, які відрізняють їх від більшості населення в державі. Однак експертами спеціальної комісії ООН щодо етнічних, релігійних чи мовних характеристик було висловлено думку, що слід брати до уваги й деякі інші характеристики, крім перерахованих вище, наприклад, культурні зв'язки, які можуть не ставитися до етнічних, релігійних чи мовних. У цьому можна навести приклад ромів. Були висловлені зауваження щодо національних меншин як особливих груп, відмінних від етнічних, релігійних чи мовних меншин.

У той самий час, перелічені риси можуть бути характерні й у груп, які є типовими для країни меншинами – біженці, робітники-мігранти та інші особи, які є громадянами країни проживання. Але ці категорії осіб захищені від дискримінації іншими нормами міжнародного права. Вони мають також додаткові спеціальні права, які зафіксовані, зокрема, у Міжнародній конвенції про захист прав усіх трудящих-мігрантів та членів їх сімей та ін.

5. Критерій самоідентифікації. Найважливішими особливостями цього критерію є те, що його автори спиралися на нього для визначення меншини через внутрішню психологічну основу, яка проявляється через відчуття представниками меншини необхідності своєї екзистенційної близькості та зв'язку. Зазвичай вони висловлюють свою самобутність двома способами. Перший – група всіма силами прагне зберегти свої характерні риси. Таке почуття солідарності зазвичай проявляється в часи конфліктів і криз, коли інтереси цієї групи наражаються на будь-яку загрозу, оскільки певна група не може вважатися меншиною і отримувати міжнародний захист тільки тому, що вона має національні, етнічні, мовні чи релігійні особливості, що відрізняють її від решти суспільства зберегти своє існування та конфіденційність. Другий спосіб самоідентифікації пов'язаний з ухваленням рішення про належність чи неналежність до меншини. У цьому випадку деякі особи можуть віддати перевагу асиміляції більшості населення. Це їхнє право і ніхто – ні меншість, ні більшість – не повинен перешкоджати їм у цьому.

6. Критерій особливості: Цей критерій відноситься до походження меншин, їх складу та формування їх компонентів, або їх загальної самоідентичності, яка характеризується фізичними зв'язками, такими як:

- єдність походження та родоводу,
- соціальні та культурні характеристики, такі як мова, релігія та культура.

Виходячи з цього меншості класифікуються наступним чином:

а) Расова меншина, представники якої вважають, що вони мають загальне походження і пов'язані один з одним єдністю успадкованих фізичних характеристик (таких як форму обличчя, колір шкіри, форму черепа, очі, волосся та інше), що надає цій меншині певний ступінь диференціації перед більшістю та іншими групами суспільства, в якому вона живе. Однак незважаючи на династичні диференціації «Всі люди належать до того самого виду і мають загальне біологічне походження. Вони народжуються рівними в гідності та правах, і всі вони становлять невід'ємну частину людства» [20, стаття 1].

б) Етнічна меншина: це група, яка має певні загальні культурні характеристики, такі як релігія або мова, яка виражає соціальну ідентичність, що виявляється в певних культурних практиках і переконаннях, вірі в загальне походження і почуття, а також у почутті приналежності до групи, яка підтверджує їх. У цій групі немає значення, чи є кровні родичі чи ні. Сам термін «етнос» походить від грецького слова «етно», що означає націю, народ чи расу. Цей термін використовувався в середні віки в Європі стосовно тих, хто не був християнином чи євреєм. В даний час цей термін став використовуватися в соціальних науках, включаючи міжнародне право, для позначення будь-якої людської групи, члени якої поділяють будь-які культурні та соціальні компоненти, такі як звичаї, традиції, релігію, мову та інші фізичні компоненти, пов'язані єдністю походження та фізичних особливостей. Враховуючи, що раса як біологічний термін створює враження, що соціальні та культурні відмінності є вродженими та незмінними, а термін «етнічна група» вказує на те, що ці відмінності не успадковуються, а скоріше набуваються, термін «етнічна група» був прийнятий як всеосяжний термін, ніж «раса». Підкомітет із запобігання дискримінації та захисту меншин на своїй третій сесії в 1950 році замінив термін «раса» терміном «етнічна приналежність», враховуючи, що цей термін є ширшим і відноситься до всіх культурних, біологічних та історичних характеристик, у той час як перший термін заснований на загальному походженні. У 1952 року ЮНЕСКО скасувала термін «раса» і замінила його терміном «етнічна група» [21, с. 65].

в) Національна меншина: це меншина, члени якої мають почуття загальної самотності, єдність історії, мови, цивілізації, спільних інтересів та інших характеристик, які відрізняють їх від домінуючої нації та інших національностей у суспільстві, в якому вони живуть. Це часто відбувається з різних причин: або коли поділяють одну державу між кількома державами, або коли відокремлюють частини території однієї держави та приєднують їх до інших держав.

У цьому контексті слід зазначити, що в більшості критеріїв, прийнятих для класифікації меншин, спостерігається плутанина між поняттями національної меншини, етнічної меншини та расової меншини. Хоча ці поняття принципово відрізняються один від одного, оскільки расова меншина переконана в єдності походження і фізичних характеристик, в той час як етнічна меншина заснована на культурних і соціальних характеристиках на додаток до фізичних характеристик. Тоді як національна меншина заснована на реалістичних компонентах, таких як: єдність історії, мови та спільного походження.

г) Релігійна меншина: це меншина, яка сповідує релігію, відмінну від релігій домінуючої групи.

д) Мовна меншина: це меншина, члени якої розмовляють однією мовою, яка об'єднує їх духовно і культурно і відрізняє їхню відмінність від інших членів суспільства. Ця меншина прагне зберегти свою мову і вимагає її включення як локальної мови поряд з офіційною мовою.

У зв'язку з цим, необхідно зазначити, що «проблеми, що стосуються різних різновидів меншин, в принципі подібні», інакше кажучи, групи, що мають відмінні етнічні, релігійні та мовні характеристики, можуть утворювати етнічні, релігійні та мовні меншини. Це виключає те, що з однієї з спільностей може зустрічатися сукупність всіх чи деяких характеристик. Такий підхід застосовано в документі Копенгагенської наради з людського виміру НБСЕ 1990 р., у розділі IV якої згадуються переважно національні меншини, тоді як насправді йдеться про різні меншини.

Цей підхід, на думку більшості вчених, абсолютно виправданий. Для міжнародного права має бути байдуже, чи є меншість етнічною чи релігійною, оскільки якими б меншини не були, вони потребують рівного статусу та ефективного захисту. Це підтверджується тим, що у міжнародно-правових актах терміни «етнічні», «релігійні», «мовні» меншини завжди фігурують разом і без будь-яких відмінностей у правовому статусі.

е) Корінні народи. Так само як і у випадку з меншинами, на міжнародному рівні не вироблено загальноприйнятого визначення для корінних народів, міжнародно-правовий статус яких часто

зіставляють зі статусом меншин, тоді як на відміну від меншин вони визнаються першими мешканцями певної території, на якій вони проживають з давніх часів. Корінні народи поєднують спільні потреби та проблеми, у них своя культура, мова, традиції, та інші особливості. Специфіка корінного народу полягає в тому, що за своєю суттю та термінологією, що вживається в ООН, він є народом, але застосовувані до нього норми, подібні за своєю спрямованістю до норм, що стосуються меншин. Національні меншини на відміну від корінних народів володіють власною державою, але живуть в іншій, як правило, суміжній державі [9, с. 29; 10]. А корінні народи не мають взагалі державності. Відповідно до Закону України «Про корінні народи України» - корінний народ України, являє собою етнічну меншість у складі її населення і не має власної держави за межами України.

На думку експертів ООН, корінні народи мають право на адаптацію, а меншини – на інтеграцію.

У 2000 році Асбьорн Ейде та Еріка-Іріні Даес, голови відповідно Робочої групи ООН з меншин і Робочої групи з корінного населення, пояснили своє розуміння різної аргументації, що лежить в основі цих двох понять [22;23]. Як вони стверджують, є три основні відмінності між меншинами та корінними народами:

1) меншини прагнуть інституційної інтеграції, тоді як корінні народи хочуть зберегти певний ступінь інституційної відокремленості;

2) меншини прагнуть здійснювати індивідуальні права, а корінні народи - колективні, права своєї спільності;

3) меншини прагнуть гарантій проти дискримінації, а корінні народи – до самоврядування.

Ці твердження, що виходять від високопосадовців ООН, підтверджують, в основному, інтеграційний підхід у Декларації про права меншин та адаптивний підхід у Декларації про права корінних народів.

Таким чином термін «меншина» використовується як загальне визначення не тільки для позначення вразливих етнічних, расових, культурних та мовних меншин, але також для корінних народів, не дивлячись на їхню відмінність. Можлива причина через відсутність міжнародно-узгодженого визначення груп, до яких належать меншини чи корінні народи.

7. Критерій громадянства. Необхідність такого критерію пояснюється тим, що лише у разі взаємозв'язку зі своїми громадянами держава може легітимно ефективно захищати права як окремих осіб, так і групи, яку ці особи становлять у тому числі осіб без громадянства та осіб які постійно проживають на території певної держави.

Більшість вчених, які займаються розробкою поняття меншини, поділяють точку зору, викладену Підкомісією ООН із запобігання дискримінації та захисту національних меншин, згідно з якою статус меншини визнається лише за громадянами цієї держави, і емігранти не входять до цього поняття [24]. Цей підхід пояснюється насамперед тим, що на такі категорії осіб, як мігранти, особи, які постійно проживають на території певної держави, особи без громадянства, апатриди, біженці, можуть поширювати дію інші міжнародні договори, що регулюють становище цих осіб.

У випадку з іноземними громадянами, «поки особа зберігає свій статус іноземця, вона зберігає право користуватися дипломатичним захистом, передбаченим звичайним міжнародним правом для осіб, які перебувають в іншій країні, ніж своя, а також будь-якими спеціальними правами, які можуть бути подані йому договорами або іншою спеціальною угодою» [25, с. 111]. А також міжнародними правами людини.

У зв'язку з цим необхідно наголосити, що в практиці західних демократичних держав існує загальна тенденція відхилення права старих (корінних) традиційних меншин від прав нових іммігрантських меншин. Це розмежування «зустрічається у законах та в політиці майже кожної європейської держави» [26, с. 43].

Аналогічна ситуація в Північній Америці [27, с. 39–86].

Безперечно, як зазначає Перрі Келлер, ці широкі категорії – «старі» та «нові» меншини — неоднорідні самі по собі. Огляд цих відмінностей у тому вигляді, в якому вони проводяться в північній Європі дивиться у [28, с. 1].

8. Критерій дискримінації. Критерій дискримінації є основним не тільки для міжнародного захисту, але й для визначення самих меншин, які потребують захисту. На думку деяких експертів, цей підхід виправданий тим, що меншини, які не піддаються дискримінації, не підпадуть під

міжнародний захист, бо потреба такого захисту відсутня. Однак цей критерій відноситься до всіх соціальних груп, які потребують захисту, незалежно чи входили вони до категорії меншин чи ні.

Відповідно, всі перелічені критерії можна вважати достатніми для визначення правового статусу меншини. У цьому сенсі всі держави міжнародного співтовариства зобов'язані гарантувати і забезпечувати рівність перед законом та рівний захист особам, що належать до всіх різновидів меншин. Але щодо захисту колективних прав меншин від держав потрібно приділяти особливу увагу таким питанням, як:

- визнання існування меншин;
- вжиття заходів, спрямованих на забезпечення гарантій їх прав на недискримінацію та рівність;
- сприяння полікультурній та міжкультурній освіті;
- сприяння їх участі у всіх сферах суспільного життя держави на рівних підставах з представниками всього населення, зберігаючи в той же час свою самобутність, особливості та традиції;
- врахування їхніх інтересів у процесах загального розвитку.

Для розвитку та досягнення стабільності на думку багатьох учених, перед державою є два шляхи вирішення цієї проблеми: «інтеграція» або «адаптація». У першому випадку всі громадяни інтегруються без будь-якої дискримінації до загальнодержавних інститутів, а у другому різноманітність закріплюється за допомогою створення для меншин спеціальних інститутів [29, с. 41–88]. Вони обидва відкидають примусову асиміляцію.

Відповідно до «Люблянські рекомендації щодо інтеграції різноманітних товариств листопад 2012 р.», інтеграція меншин у тому чи іншому суспільстві може бути досягнута за умови участі осіб, які належать до меншин у суспільно-політичному житті держави. Це передбачає надання меншинам механізмів ефективної участі на всіх рівнях управління з урахуванням поваги законодавства держави, на території якої вони проживають.

Політика інтеграції повинна включати заходи, що сприяють міжобщинному діалогу та взаємодії, що ґрунтуються на толерантності та взаємній повазі, враховувати інтереси всіх членів суспільства та узгоджуватися з їхніми правами, включаючи права осіб, що належать до меншин. На додаток до володіння правами, всі члени товариства поділяють зобов'язання виконувати закони та відповідальні за внесок у розвиток та інтеграцію суспільства [30].

Більше того, в етнонаціональній політиці демократичної держави має бути чітко окреслена зацікавленість держави у задоволенні законних прагнень національних, етнічних, релігійних та мовних груп не лише з метою захисту та підтримки культурної різноманітності, а й як засіб зміцнення стабільності в суспільстві.

Україна як багатонаціональна держава з перших років своєї незалежності визнала основні права меншин, передбачені міжнародним правом. Проблеми, пов'язані зі станом національних меншин, стали також предметом двостороннього співробітництва між Україною та деякими країнами, такими як Угорщина, Білорусь, Молдова, Румунія, Німеччина та ін., що є найбільш ефективною та перспективною формою співпраці між державами походження та проживання.

На законодавчому рівні, Верховна Рада разом з «Декларацією про державний суверенітет», «Актом проголошення незалежності», «Декларацією прав національностей» 25 червня 1992 р., Законом «Про корінні народи України», ухвалила в 2023 р. закон «Про національні меншини в Україні» в новій редакції замість старого закону від 1992 р., з метою забезпечення гарантій прав національних меншин на вільний розвиток. Закон від 21 вересня 2023 р. визначає національну меншину (співтовариство) України як постійну групу громадян України, які не є етнічними українцями і традиційно мешкають на території в межах міжнародно визнаних кордонів України, об'єднані загальними етнічними, культурними, історичними, мовними і/або релігійними ознаками, усвідомлюють свою приналежність до неї, проявляють прагнення зберігати і розвивати свою мовну, культурну, релігійну самобутність.

Права громадян України, представників усіх меншин та гарантії цих прав зафіксовані також у Конституції України, законах України «Про освіту», «Про друковані засоби масової інформації», «Про об'єднання громадян», «Про свободу совісті та релігійні організації», «Про громадянство», «Про культуру», а також у міжнародних документах, ратифікованих Верховною Радою та Європейською хартією регіональних мов або мов меншин та ін.

Стаття 24 Конституції України гарантує рівність прав та свобод усіх громадян незалежно від раси, кольору шкіри, етнічного походження. Відповідно до ст. 9. п. 1. Закону України «Про націо-

нальні меншини в Україні» громадяни України, які належать до національних меншин, на рівних підставах мають право обиратися або призначатися на будь-які посади до органів законодавчої, виконавчої, судової влади, органів місцевого самоврядування, армії, підприємств та організацій.

Крім визнання прав меншин, у законодавстві України містяться численні зобов'язання щодо їх захисту. Відповідно до Конституції України (ч. 2 ст. 24) не може бути привілеїв або обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання за мовними чи іншими ознаками.

Відповідно до Декларації прав національностей України від 01.11.1991 (ст. 1) дискримінація за національними ознаками забороняється та карається законом. Закон України «Про національні меншини в Україні» у ст. 4 гарантує права на рівний правовий захист та забороняє дискримінацію.

У статті 6.2. Законом України «Про національні меншини в Україні» встановлено, що громадяни України мають право вільно обирати та відновлювати національність. Примус у будь-якій формі відмовитися від своєї національності не допускається.

Відповідно до п. 2 ст. 3 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» будь-які обмеження прав громадян України на участь у місцевому самоврядуванні залежно від їхньої раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, терміну проживання на відповідній території, за мовними чи іншими ознаками забороняються.

Закonom України «Про об'єднання громадян» (ст. 4) передбачено, що вони не підлягають легалізації, а діяльність легалізованих об'єднань громадян забороняється в судовому порядку, якщо метою є розпалювання національної та релігійної ворожнечі, обмеження загально визнаних прав людини. У разі вчинення таких дій, за поданням органу, який здійснює легалізацію, або прокурора, рішенням суду об'єднання громадян, яке вчинило такі дії, примусово розпускається (ст. 32 Закону України «Про об'єднання громадян»). Аналогічний стан міститься у п. 3 ст. 67 КК України.

Конституцією України (ст. 37) забороняються освіта та діяльність політичних партій, а також громадських організацій, програмні цілі чи дії яких спрямовані на розпалювання міжетнічної, расової та релігійної ворожнечі.

Стаття 3 Закону України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» забороняє використання друкованих ЗМІ з метою розпалювання расової, національної та релігійної ворожнечі.

Відповідно до ст. 5 п. 4 Закону України «Про національні меншини в Україні», громадяни, що належать до національних меншин, вільні у виборі обсягу та форм здійснення прав, наданих ним чинним законодавством. Вони можуть реалізовувати їх особисто, а також через відповідні державні органи та створені громадські об'єднання.

Недискримінація та рівність перед законом, як два основні принципи міжнародного права людини закріплено також у ст. 161 КК України, у ст. 5 Цивільного процесуального кодексу, ст. 16 Кримінально-процесуального кодексу.

Відповідно до ст. 4 п. 2 Закону України «Про національні меншини в Україні», будь-яке пряме чи непряме обмеження прав та свобод громадянина за національною ознакою забороняється та карається законом.

Вирішення проблем міжнаціональних відносин покладено на Міністерство культури України, а саме Департамент у справах релігій та національностей.

Однак, незважаючи на численні національні нормативні акти та ратифікування міжнародних конвенцій та договорів, спрямованих на захист меншин, забезпечення їм можливості реалізовувати всі права на основі рівноправності та недискримінації, законодавство в Україні в цій галузі залишається все ж таки недопрацьованим та носить декларативний характер. Правові акти досить часто не дотримуються на практиці [31, с. 35–40], оскільки соціально-правовий механізм забезпечення права і свободи людини не зовсім сформований досі. Успіхи у захисті прав людини найчастіше виявляються як особисті зусилля індивідів, а не як систематична діяльність держави та її органів, правозахисних груп, громадських об'єднань тощо, а це пов'язано з деякими обставинами. Зазначимо лише головні з них. Так, згідно з деякими українськими вченими, Закон України «Про національні меншини в Україні» від 25 червня 1992 р. тривалий час був позбавлений можливості реалізувати своє соціальне призначення насамперед через обсяг – у ньому відсутні багато положень, які в принципі мають бути в законодавчому акті. Термінологія закону не відповідала базовим конституційним поняттям (Конституція набула чинності через 4 роки після ухвалення цього закону)[32, с. 70–73; 33, с. 9–40]. І незважаючи на деякі зміни в законі, у 2023 р. Закон «Про

національні меншини в Україні» все ж таки потребує вдосконалення. І це буде можливе лише після завершення стану війни.

Поряд із цим:

– У законодавстві України існують деякі протиріччя, прогалини та майже відсутня уніфікація міжнародних та національних норм. Також немає визначення найважливіших понять пов'язаних із захистом меншин, таких як:

- пряме чи опосередковане обмеження прав;
- прямі чи опосередковані привілеї, дії расистського характеру чи засновані на ненависті;
- дії, що принижують національну честь та гідність (див. напр. ч. 1 ст. 161 КК України).

– Правопорушення стосовно меншин не виділено в окрему категорію, що не дозволяє враховувати їх специфіку при розгляді конкретних справ та визначенні покарання. Не зазначено, які дії щодо меншин підпадають під визначення дискримінації, кримінального злочину чи адміністративної право-провини.

Незважаючи на вузьке коло порушень, що потрапляють під сферу дії Кримінального кодексу України, у статті 161 КК України про захист від дискримінаційних дій для представників меншин, маються на увазі лише громадяни України, а особи, які тимчасово перебувають на території України та іноземні громадяни мають посвідку на постійне проживання, а також особи без громадянства, які не є громадянами України – не охороняються українським законодавством від дискримінації. Це є невідповідністю з Міжнародної конвенції про захист прав усіх трудящих-мігрантів та членів їх сімей, Конвенції про статус апатридів, Конвенції про статус біженців та Декларації про права людини щодо осіб, які не є громадянами країни, де вони проживають.

Не менше значення має й удосконалення механізму імплементації норм міжнародного права у галузі прав людини; посилення санкцій за дискримінаційні дії всіх видів щодо меншин; запровадження кримінальної відповідальності за протиправні дії, які не відображено в КК України. Відповідно до міжнародних зобов'язань, Україні необхідно внести зміни до законодавства, яке регулює діяльність громадських організацій, зокрема ст. 20 Закону України «Про об'єднання громадян», щоби правозахисні організації могли представляти в суді інтереси інших осіб, а не лише громадян своєї країни. Важливо прийняти правові норми, що гарантують виконання приписів Уповноваженого Верховною Радою з прав людини, а також підвищувати правову культуру з прав людини як у суспільстві, так і у правоохоронців, працівників ЗМІ та журналістів.

Загалом, згідно з Василем Лемаком та Олександром Лемаком, законодавство України регулюючи питання меншин - гостро потребує вдосконалення, виходячи з міжнародних зобов'язань та потреби у взаємності, з урахуванням наявності законів про національні меншини в державах, де присутні українські громади [32, с. 9].

Що стосовно етнонаціональної політики, то на думку Лесі Корнат, в Україні відсутня послідовна та чітко скоординована етнонаціональна політика, спрямована на створення максимальних можливостей для задоволення потреб усіх суб'єктів етнонаціональних відносин [34]. Тому у законодавстві України відповідно до Моца О.О. необхідно ухвалити національні програми та закони про державну національну політику в Україні (або про державну політику України в галузі захисту прав меншин), про державну політику співвітчизників закордоном, мовами, про-національно-культурну автономію в Україні, а також посилити їх фінансовими та іншими матеріальними гарантіями [35, с. 23].

При формуванні такої політики необхідно визнати поліетнічність і полікультурність українського суспільства, прийняти за основу такі принципи, як громадянська єдність, загальна політика інтеграції країни в соціальному, етнічному, регіональному, правовому рівнях; вироблення чіткої державної політики протидії проявам дискримінації, боротьби з поширенням ідей ксенофобії, антисемітизму тощо. Потрібна зважена мовна політика, що дозволяє меншинам використовувати свої рідні мови, як у кримінальному та адміністративному, так і в цивільному судовому процесі (у разі, якщо не володіють українською мовою), та всебічного правового забезпечення статусу української мови, з урахуванням змісту заяви Венеціанської комісії (ВК) щодо того, щоб мовна проблема не стала джерелом міжетнічної напруги в Україні. На думку Венеціанської комісії, Закон про державну мову передбачає позитивні заходи щодо заохочення використання української мови як державної, але не гарантує баланс між зміцненням української та захистом мов нацменшин.

Необхідно також створити спеціальний механізм, відповідальний питання загального національного розвитку, міжнаціонального благополуччя, взаємодії етносів. У його обговоренні та

формуванні повинні безпосередньо брати участь національні громадські об'єднання - справжні представники громадянського суспільства, а не створені ззовні (незалежні демократичні та масові, а не нечисленні чи особисто-індивідуальні формальні організації, що прагнуть особистих вигод). Такий розгляд стосується й етнонаціональної політики. Важливе значення має і підвищення правової культури та правової свідомості прав людини як у громадян, так і у співробітників державних органів та посадових осіб.

Висновки. В результаті проведеного дослідження, можна підсумувати:

- Методи визначення правового статусу національних меншин, прийняті ООН, ОБСЄ та Радою Європи, багато в чому схожі. В основі кожного з них лежать індивідуальні та колективні права меншин, а також гарантії та зобов'язання держав, спрямовані на забезпечення поваги та захисту цих прав та свобод. Міжнародні акти про захист меншин встановлюють юридичні зобов'язання держав без диференціації меншин на різні категорії.
- Повага до прав меншин є ключовою умовою підтримання миру та стабільності всередині держав та між ними. Принципи рівності та недискримінації, що забезпечуються додатковими юридичними гарантіями, є основою ефективного вирішення проблеми захисту меншин.
- Меншини багатонаціональних держав є невід'ємною частиною суспільства. Отже, збереження та розвиток культур меншин є важливою складовою загальнонаціонального культурного розвитку.
- Права меншин є невід'ємною складовою прав людини, отже вони є універсальними і не пов'язані з домінуючим чи не домінуючим становищем меншини в державі. Недомінуючий стан меншини завжди передбачає потенційну можливість утиску їхніх прав, які мають бути достатньо захищені незалежно від їх чисельності - меншості чи більшості. Домінування однієї частини населення зазвичай виявляється у державному та суспільному житті держави. Забезпечення прав меншин є важливим показником дотримання прав людини.
- У будь-якому суспільстві належне врегулювання міжетнічних проблем відповідає інтересам не лише меншини, а й самої держави та соціальної групи, яка становить більшість.
- Ефективний захист прав меншин вимагає, щоб вони і юридично, і фактично перебували в тому ж положенні, що й більшість населення, але така рівність може бути досягнута лише за допомогою додаткових заходів захисту державами.
- Сучасне міжнародне право не визнає правосуб'єктності меншин у міжнародних відносинах, хоча індивіди у багатьох випадках є суб'єктами міжнародного права. Держави зобов'язані гарантувати всім громадянам рівні можливості для участі в економічному, соціальному, культурному та політичному житті суспільства. Захист прав меншин та забезпечення їхньої участі в управлінні державного та суспільного життя сприяє їх інтеграції в суспільстві.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Minority Rights: International Standards and Guidelines for their Implementation, UN Office of the High Commissioner for Human Rights (OHCHR), New York and Geneva, 2010, 48 p.
2. Lemer N., Group Rights and Discrimination in International Law. Series International studies in human rights; v. 77. Martinus Nijhoff Publishers, 2003, 196 p.
3. UNHCR Logo Minorities and indigenous peoples. Last updated: 30 January 2024. URL: <https://emergency.unhcr.org/protection/persons-risk/minorities-and-indigenous-peoples>.
4. «Guidance note of the secretary General on racial discrimination and protection of minorities» – United Nations, November 2014, pp. 12–23.
5. UN Doc E/CN.4/Sub.2/1992/37, July 1, 1992.
6. Gerber, Minderheitenprobleme. Berlin, 1927. N.Itoj.w., 62 p.
7. UN Doc E/CN.4/Sub.2/1985/31, May 14, 1985.
8. Tomuschat, Christian. "Protection of Minorities under Article 27 of the International Covenant on Civil and Political Rights" in Satish Chandra, ed, Minorities in National and International Laws, New Delhi, Deep & Deep Publications, 1985, 376 p.
9. Turk D., Norms and institutions within the UN system relevant to minority issues. *Conference paper № 5*. – Colombo, 6–10 November, 1988, pp. 1–29.
10. Veiter, T.H. Commentary on the concept of national minorities. *Revue des droits de l'homme (Paris)* Vol. VII .1974, pp. 273–290.

11. Сенюшкіна Т. Права національних меншин та етнічні конфлікти, *Вісник Української Академії державного управління*, 2003. – № 1, с. 120–129.
12. Права меншин: міжнародні стандарти та посібник з їх дотримання (HR/PUB/10/3) // E/CN.4/Sub.2/384/Rev.1, пункт 568.
13. Рамкова конвенція про захист національних меншин. Страсбург, 1 лютого 1995 року.
14. Reaume Denise G. The Group Right to Linguistic Security: Whose Rights, What Duties, in Judith Baker, (ed) .Group Rights, University of Toronto Press, 1994, pp. 118–141.
15. The International Court of Justice Advisory Opinion on Western Sahara of 16 October 1975, 59 p.
16. Modeen T. The International Protection of National Minorities in Europe, Abo Akademi, 1969, 182 p.
17. James Fawcett Intervention to Protect Minorities | Minorities: A Question of Human Rights First edition 1984, Reprinted 1986, pp. 69–78.
18. R.S.Bhalla, “The Right of Self-Determination in International Law”, in W. Twining (ed.) Issues of Self-Determination , Aberdeen University Press, 1989, pp. 91–101.
19. Thornberry P. Self-Determination, Minorities, Human Rights: A Review of International Instruments International and Comparative Law Quarterly. Cambridge University Press: 1989, vol.38-Issue 4 – October, pp. 867–889.
20. Декларація про расу та расові заборони. (Прийнята Генеральною конференцією ООН з питань освіти, науки та культури на її двадцятій сесії 27 листопада 1978 року).
21. Connor Walker, A nation is nation, is a state, is an ethnic group, Press: Oxford university, 1994, 392 p.
22. U.N. Economic and Social Council [ECOSOC], Commission on Human Rights, Sub-Commission on the Promotion and Protection of Human Rights. Working Paper on the Relationship and Distinction between the Rights of Persons Belonging to Minorities and those of Indigenous Peoples.
23. UN Doc E/CN.4/Sub.2/2000/10, July 19, 2000.
24. UN Doc E/CN.4/Sub.2/384/Rev.1., September 2, 1979.
25. Study on the rights of persons belonging to ethnic, religious and linguistic minorities / by Francesco Capotorti, Special Rapporteur of the Sub-Commission on Prevention of Discrimination and Protection of Minorities. Geneva : UN, 1979. vii, 114 p.
26. Keller P., Rethinking Ethnic And Cultural Rights in Europe, *Oxford Journal of Legal Studies*. Vol. 18. 1998. No. 1, pp. 29–59.
27. Kym-licka W. Ethnocultural Diversity in a Liberal State: Making Sense of the Canadian Model(s) // Belonging?: Diversity, Recognition and Shared Citizenship in Canada / Ed. by K. Banting, Th. Courch-ene, L. Seidle. Montreal: Institute for Research on Public Policy, 2007, pp. 39–86.
28. Lauri Antero Hannikainen, Nordic Journal of International Law. Volume 66, issue number 1, pp. 1–71.
29. Mc Garry J., O’Leary B., Simeon R. Integration or Accommodation? The Enduring Debate in Conflict Regulation, Constitutional Design For Divided Societies: Integration or Accommodation?, Ed. by S. Choudhry. Oxford; New York: Oxford University Press, 2008, pp. 41–88.
30. Люблянські рекомендації щодо інтеграції різноманітних товариств листопад 2012 р., 71 с.
31. Підковенко Т.О. Права національних меншин і громадян УНР за часів Української Центральної Ради , *Університетські наукові записки*. – 2006. № 2 (18), с. 35–40.
32. Лемак В., Лемак О., Законодавство про національні меншини в Україні: питання вдосконалення, *ВІСНИК 73 Центральної виборчої комісії* № 1 (28) 2014 р., с. 70–73.
33. Котигоренко В.О., Панчук М.І., Проблеми термінології законодавства, що регулює етнонаціональні відносини в Україні, *Український соціум*, 2020, № 1 (72), с. 9–46.
34. Корнат Леся, Етнонаціональна політика України: проблеми та перспективи реалізації, *Вісник Львівського університету*. Серія філос.-політолог. студії. 2021. Випуск 38, с. 177–184.
35. Моца А.А. Роль громадянського суспільства у формуванні державної етнонаціональної політики єдності в Україні: правові засади, *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2022. Вип. 68, с. 19–24.